

Osmanlı Vakfiyelerinde Hz. Muhammed’i (sav) ve Konumunu Tavsif Eden İfade Formları (Makedonya Örneği)

HASAN TELLİ

Dr.Öğr.Üyesi, Mersin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü, Mersin, Türkiye tellihasan@mersin.edu.tr

Geliş Tarihi / Received Date : 04.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted Date : 02.11.2020
Yayın Tarihi / Published Date : 31.12.2020

Atıf/ Cite as

Telli, Hasan. “Osmanlı Vakfiyelerinde Hz. Muhammed’i (sav) ve Konumunu Tavsif Eden İfade Formları (Makedonya Örneği)”. *İstem*, 18/36 (2020): 417-438.
<https://doi.org/10.31591/istem.836442>

Öz

Bu çalışmada Osmanlı döneminde vakıf hizmetleri sunan vâkıfların, Hz. Muhammed’in varlığının mahiyeti, değeri, anlamı ve konumu ile ilgili tasavvurlarının ne olduğu, bu tasavvurlarının vakıf belgelerine nasıl yansıtıldıkları ve bu tasavvurlarının arka planda hangi dinî kültür ve geleneğe dayandığı hususunun ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Konuyla ilgili bilgilerin sıkça yer almasından dolayı Kuzey Makedonya devleti coğrafyasında Osmanlı döneminde kurulan vakıflara ait vakfiyelerin örnekliliği tercih edilmiştir. Bunun için Makedonya’yla ilgili tespit edilen 164 vakfiye incelenmiş ve 41 vakfiyede konuyla ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Arşiv incelemesi yöntemiyle vakfiyeler değerlendirilmiş ve Hz. Muhammed’in varlığının değeriyle ilgili ifadeler tek tek ortaya çıkarılmıştır. Bu ifadelerin ne anlama geldiği, hangi dinî kaynaklara dayandığı ve nasıl bir dinî kültürü yansıttığı irdelenmiştir. Çalışmada Hz. Peygamber’in varlığının özellikle Allah, Peygamberler, evliya ve insanlar nezdindeki ve kâinattaki değeri ve konumu üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışma spesifik konusu ve mahiyeti itibarıyla alanında yapılan ilk çalışmadır. Türk-İslam kültüründe ve Osmanlı döneminde Hz. Muhammed tasavvuruyla ilgili çalışmalara katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hz. Muhammed Tasavvuru, Osmanlı, Vakıf, Makedonya.

Abstract

Forms of Expression Describing The Prophet Muhammad And Her Position in Ottoman Waqfiyyas (Example Of Macedonia)

The second formation that emerged in Kufah by sloganizing the revenge of Hussain is the Mukhtar es-Thaqafi movement. Mukhtar conquered Kufa by acting with the claim that he was commissioned by Muhammad ibn al-Hanafiyah, son of Ali. Then, he defeated the army sent by the Damascus administration, suppressed the revolt of those who opposed him in the city, struggled with the administration of Abdullah bin Zubair administration in Hejaz. Then he was defeated by the army led by Mus’ab, who was the brother of Abdullah bin Zubair and was the governor of Basra. Thus, his one and a half year of power in Kufah ended with the end of his

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)”

and his many followers. There are some claims that Mukhtar, who fought on more than one fronts, and some people who participated in this movement, exhibited some behaviours that pushed the faith limits of the Islamic religion. The narrations, stating that he and some of his followers had gâli behaviours, also overshadowed the successes of the Mukhtar es-Thaqafi movement, which could heal the wounds of Karbala in inner consciences. Examination of these gâli behaviours will contribute to understanding the politics of the period, the perception of the people of the period about the Mukhtar movement and the aims of the Mukhtar movement.

Keywords: Islamic History, The imaginations about The Prophet Muhammad, Ottoman, waqf, Macedonia..

Giriş

Osmanlılar 14. asrın ikinci yarısından itibaren Makedonya topraklarını fetretmeye başladı. 1382 yılında İştîp, Manastır ve Pirlpe ele geçirildi. 1389 yılında 1. Kosova Savaşı'nda Osmanlılar, Balkan ittifakını yenerek Makedonya topraklarında üstünlük sağladı ve 1392 yılında bugünkü Kuzey Makedonya Devleti'nin başkenti Üsküp'ü fethetti.¹ Yaklaşık 530 yıl Makedonya topraklarına hâkim olan Osmanlılar, 1912 yılında I. Balkan Savaşı'nda mağlup olunca bu topraklardan çekildi.² Osmanlı döneminde Makedonya topraklarında Murad Hüdavendigar, Fatih Sultan Mehmed başta olmak üzere padişahlar, paşalar, beyler, ağalar, şeyhler, hanım sultanlar, hanımefendiler gibi ashâb-ı hayrâtın insanlar tarafından pek çok vakıf kuruldu. Bu vakıflar tarafından ülkenin her şehrinde camiler, medreseler, mektepler, tekkeler, zaviyeler, bedestenler, hanlar, hamamlar ve imâretler inşa edildi.³ Arşiv kaynaklarında bu vakıflarla ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır. Bunların başında da vakfiyeler yer almaktadır. Osmanlı döneminde vakıfları hukuki açıdan koruma ve kayıt altına almak amacıyla vakfiyeler düzenlenmiştir. Vakfiyeler, vakfedilen bir malın hangi hayır işleminde kullanılacağını ve ne şekilde yönetileceğini gösteren senet anlamına gelmektedir.⁴ Hukuki tüzel bir kişiliğe sahip olan vakfiye belgelerinde vakfın akarları, hayratları, şartları, yönetim şekli, görevlileri, görevlilerin maaşları, harcama kalemleri gibi hususlarda bilgiler verilir. Vakfiyeler genellikle besmele, hamdele (Allah'a hamd) ve salvele (Hz. Muhammed'e salat ve selam) ile başlar. Akabinde vakfiyelerde, vakıf kurucusunun ismi, nesebi, görevi ve vakıf hizmetleri bulunduğu yer tanıtılır. Cami, mescit, medrese, tekke, imaret, han ve bedesten gibi vakıf kurucusu tarafından yaptırılan eser hakkında bilgi verilir. Vakfedilen arsa, ev, dükkân, bağ, bahçe ve tarla gibi gayri mülklerin ve vakfedilen paranın miktarı, vasıfları ve sınırları anlatılır. Daha sonra vâkîfın koymuş olduğu şartlar tek

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I* (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 161.

² Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Hamer Kitabevi, 2003), 63-66.

³ Hasan Telli, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 335-350; Mefail Hızlı, "Osmanlı Kültür Coğrafyasında Makedonya Medreseleri", *4.Uluslararası Türkçe Eğitim Günü Sempozyumu ve Sergisi*, "Makedonya'da Osmanlı Eserleri", (Üsküp: Matusiteb Yayınları, 2011), 87; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA) ve Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya* (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2005), 185-261; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1981); Ekrem Hakkı Ayverdi, "Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi* III (1956), 152.

⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/465.

tek açıklanır. Vakıftaki görevler, görevliler, onların tayin esasları ve maaşları, vakıf eserinden istifade edeceklerin durumu hakkında malumatlar verilir. Vakfa herhangi bir müdahalenin yapılmaması ve vâkıfın şartlarının değiştirilmemesi konusunda ikazlar yapılır. Vakıftan rücu' konularına ve mezheplerin görüşlerine değinilir. En sonunda ise vakfiyenin şahitlerine ve tarihine yer verilir.⁵

Vakfiyelerde vakıf kurucularının Hz. Muhammed (sav) tasavvuruyla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bu çalışmada Kuzey Makedonya ülkesindeki Üsküp (Skopje), Debre (Debar), Doyran (Star Dojran), Eğri Palanka (Kriva Palanka), Gostivar, İştıp (Ştip), Kalkandelen (Tetova), Koçana (Koçani), Köprülü (Veles), Kratova (Kratovo), Kumanova, Manastır (Bitola), Ohri (Ohrid), Pirlepe (Prilep), Tikveş (Kavadar) ve Ustrumca (Strumica) şehrinde kurulmuş olan vakıflara ait vakfiyeler ele alınmış ve tespit edilebilen 164 vakfiye incelenmiştir. Bunlardan 41 vakfiyede Hz. Peygamber'in varlığının özellikle Allah, Peygamberler, evliya ve insanlar nezdindeki ve kâinattaki değerini ve konumunu yansıtan tasavvurlarla ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgilerden hareketle vâkıfların ve vakıf hizmetlerinde bulunanların zihin dünyalarındaki Hz. Muhammed tasavvuru belgelere yansıdığı kadarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Makedonya Vakfiyelerinde Hz. Muhammed'i ve Konumunu Tavsif Eden İfade Formları

Osmanlı döneminde Makedonya coğrafyasında kurulan vakıflarla alakalı arşiv belgelerinde vakıf kurucularının Hz. Muhammed için kullandıkları birçok ifade bulunmaktadır. Bu ifadeler aynı zamanda vakıf kurucularının ve vakıf müessesinde yer alan görevlilerin zihin dünyasındaki Hz. Muhammed tasavvurunu da ortaya koymaktadır. Vakıf belgelerinde Hz. Muhammed'in bir kul olarak varlığının anlamı, mahiyeti, değeri ve konumuyla ilgili birçok tasavvur yer almaktadır. Vâkıflar, vakfiyelerinde Hz. Muhammed'in varlığının mahiyeti hakkında kendi dünya görüşlerini açıklamaktan geri durmamışlardır. Onların bu konudaki tasavvurlarını aşağıda açıklanmaya çalışıldığı üzere yedi başlık altında incelemek mümkündür.

1. Hz. Muhammed'in İsimleri

İslam Tarihi ve hadis kaynaklarında Hz. Muhammed'in diğer isimleri Ahmed, Hâtim, Hâşir, Âkib, Mukaffî, el-Mâhî, Mustafa ve Mücteba olarak da geçmektedir.⁶ Makedonya'daki vakıflarla ilgili belgelerde Hz. Peygamber'in isimleri değişik terkiblerle kullanılmıştır. Örneğin Hz. Peygamber'in ismi Üsküp'teki Yahya Paşa b. Abdülhay,⁷ Kaçanikli Mehmed Paşa,⁸ Belkis Hanım binti

⁵ Telli, Hasan, "Osmanlı döneminde Üsküp Vakfiyelerinde görülen Vakıftan Rücu' Davaları ve Fikhi Meseleler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 1042.

⁶ İbn Sâd, Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 1/84; Abdullah b. Muhammed İbn Ebi Şeybe, *el-Muşannef li-İbn-i Ebî Şeybe*, thk. Sa'd b. Nâsır (Riyad: Dâr-ı Künûz-i İsbiliyâ, 2015), 17/432, (No. 33852); M. Yaşar Kandemir, "Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/423-428.

⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *VGM Defter*, No. 629/415/332.

⁸ VGMA, *VGM Defter*, No. 633/21/11.

Mahmud Pertevpaşa,⁹ Edhem Efendi b. Halil¹⁰ ve Ohri'deki Şerif Ahmed Bey b. Mahmud Paşa¹¹ gibi vakıfların vakfiyelerinde “*Muhammed Muştafâ*” terkipleri kullanılmıştır. Üsküp'teki Şeyh Mehmed Efendi b. İsmail¹² ve Güherçile Emine İbrahim Bey Vakfı'nın¹³ vakfiyesinde “*Rasûl-ı Müctebâ Muhammed Muştafâ*” ifadeleriyle anılmıştır. Manastır'da Mustafa Nuri Bey¹⁴ ve Köprülü'de Derviş Mehmed bin Tahir Vakfı'nın¹⁵ vakfiyelerinde Hz. Peygamberin ismi “*Ahmed Müctebâ Muhammed Muştafâ*” terkipleri kullanılmıştır. Son peygamber manasındaki “*Hâtim*” ismi ise Köprülü'deki Derviş Mehmed bin Tahir, Üsküp'teki Yahya Paşa ve Manastır'daki Abdullah Paşa ve Hasan Ağa bin Halil Efendi Vakfı'nın vakfiyelerinde rastlanmaktadır.¹⁶ (Bkz. Tablo-1) Vakıf belgelerinde hadis kaynaklarında Hz. Muhammed için kullanılan ancak Türk-İslam kültüründe kullanımı yaygın olmayan Hâşir, Âkib ve el-Mâhî isimlerine ise rastlanmamıştır. Vâkıfların, vakfiyelerinde Hz. Muhammed'in adını çeşitli şekillerde anmalarının temel nedeni onların Hz. Muhammed'e olan sevgi ve bağlılıklarını dile getirmek istemeleridir. Hz. Peygamber sevgisi, saygısı ve bağlılığı, vâkıfların vakfı kurarken ve onu tescil ettirerek hukuki bir zeminde buluştururken vakfiyelerinin hemen başında onun ismini saygın ifadelerle anmalarına neden olmuştur.

2. Allah Katındaki Konumu

Birçok vâkıf, vakfiyelerinde Hz. Muhammed'in Allah'ın bir peygamberi olduğunu ön plana çıkaran ifadeler kullanmıştır. Bu anlamda Ohri'deki Zeynelabidin Paşa, saygıdeğer Allah'ın elçisi anlamında “*Hadret-i Rasûlullah*”,¹⁷ Manastır'daki Seyyid Mehmed Nazmi Efendi ve Kumanova'daki Murtaza Ağa bin Edhem, Allah'ın büyük peygamberi anlamında “*Rasûlullahi'l-Azîm*” ve tüm milletlere gönderilen peygamber anlamında “*meb'ûs ilâ kâffeti'l-ümem*”¹⁸ ve Köprülü'deki Derviş Mehmed b. Tahir, âlemlerin Rabbinin elçisi anlamında “*rasûl-i Rabbi'l-Âlemin*”¹⁹ gibi ifadelere yer vermiştir. Kumanova'da Süleyman Ağa b. Arslan,²⁰ Cemal Ağa b. Abdulhalim,²¹ Şakir Ağa b. Arslan,²² Abdullah Ağa b. Mehmed²³ ve Ali Ağa b. Veysel,²⁴ Kalkandelen'de İlyas Ağa b. İsmail²⁵ ve Manastır'da Ahmed Şerif b. Mahmud Paşa²⁶ Hz. Peygamber'i “*Rasûl-ı Rabb-i zü'l-celâl*” diye tavsif etmiş ve Celal sahibi Rabbin peygamberi

⁹ VGMA, VGM Defter, No. 990/74/62

¹⁰ VGMA, VGM Defter, No. 582-2/503/376.

¹¹ VGMA, VGM Defter, No. 581-2/280/282.

¹² VGMA, VGM Defter, No. 631/25/10.

¹³ VGMA, VGM Defter, No. 990 630/1338/816.

¹⁴ VGMA, VGM Defter, No. 989/150/114.

¹⁵ VGMA, VGM Defter, No. 688/210/121.

¹⁶ VGMA, VGM Defter, No. 688/210/121; VGMA, VGM Defter, No. 628/446/232; VGMA, VGM Defter, No. 652-2/615/653; VGMA, VGM Defter, No. 629/415/332.

¹⁷ VGMA, VGM Defter, No. 623/330/335.

¹⁸ VGMA, VGM Defter, No. 989/63/51; VGMA, VGM Defter, No. 989/98/72.

¹⁹ VGMA, VGM Defter, No. 688/210/121.

²⁰ VGMA, VGM Defter, No. 604/185/260.

²¹ VGMA, VGM Defter, No. 991/60/77.

²² VGMA, VGM Defter, No. 989/225/178.

²³ VGMA, VGM Defter, No. 990/13/11.

²⁴ VGMA, VGM Defter, No. 991/16/17.

²⁵ VGMA, VGM Defter, No. 989/226/179.

²⁶ VGMA, VGM Defter, No. 581-2/467/440.

olduğunu dile getirmiştir. (Bkz. Tablo-1).

Vâkıfların dile getirdiği Hz. Muhammed'in peygamberliği ve vahyedilen bir nebi/resûl olması hususu Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde zikredilmektedir. "*Muhammed Allah'ın resulüdür.*"²⁷ "*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir.*"²⁸

Vakıf kurucuları, Hz. Muhammed'in peygamberlikle birlikte Allah katında ayrıca üstün bir konuma sahip olduğunu vakfiyelerinde açık bir dille ifade etmişlerdir. Bu anlamda özellikle onun "*ḥabīb*" ve "*ekrem*" olduğuna vurgu yapmışlardır. "*Ḥabīb*" Allah'ın çok sevdiği kulu manasına gelen bir kavramdır.²⁹ "*Ekrem*" ise çok cömert, çok şerefli, lutuf ve kerem sâhibi anlamına gelmektedir.³⁰ Hz. Muhammed için kullanılan bu kavramların İslam kültürü ve tarihinde önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber'in "*Ḥabīb*" ve "*Ekrem*" olduğu hadis kaynaklarında da geçmektedir.³¹ Bunlardan biri de İbn Abbas'ın bir rivayetinde yer alır. Buna göre Hz. Peygamber: "*İbrahim, Ḥalîlullah'tır. O bir gerçektir. Musa Neciyyullah'tır. Bu da doğrudur. İsa Rûḥullah'tır ve kelimesidir. Bu da bir gerçektir. Âdem ki onu Allah seçmiştir. Bu da bir gerçektir. Biliniz ki ben Ḥabībullah'im. Bunda övünme yok (Bunu övünmek için söylemiyorum)*"³² buyurmuştur.

Makedonya'daki vakıflarla ilgili belgelerde ise daha çok "*ḥabīb*", "*ḥabīb-i ekrem*", "*ḥabīb-i Hüdâ*" ve "*ḥabībullah*" gibi ifadeler kullanılmış ve bununla Hz. Muhammed kastedilmiştir. Bu anlamda Üsküp'te Sâdi Efendi,³³ Abdülbaki Efendi³⁴ ve Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı'nın³⁵ vakfiyelerinde Hz. Muhammed için "*Ḥabīb-i ekrem*" ifadesine yer verilmiştir. Üsküp'te Muhyiddin Efendi,³⁶ Manastır'da Mustafa Nuri Bey,³⁷ Ahmed Şerif Bey³⁸ ve İştîp'te Veliyyüddin Bey Vakfı'nın³⁹ vakfiyesinde Hz. Muhammed için "*Ḥabīb-i Hüdâ*" yani Allah'ın en sevdiği kulu ifadesi kullanılmıştır. Manastır'da Mustafa Nuri Bey⁴⁰ ve Ahmed Şerif Bey Vakfı'nın⁴¹ vakfiyelerinde Hz. Muhammed için "*ol makkûl-ı dergâh-ı*

²⁷Kur'ân-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Fetih 26/29.

²⁸Âl-i İmrân 3/144.

²⁹İsmail Karagöz, "Ḥabībullah", *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 208.

³⁰Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, *Kubbealtı Lugatı*, Erişim: 2 Mart 2020, <http://lugatim.com/>

³¹Ebu İsâ Muhammed et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî ve hüve'l-Câmi'u's-Şaḥiḥ*, thk. Merkezü'l-Bühûs (Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 1437/2016), "Menâkıb", 2, (No. 3956), 3 (No. 3963).

³²Tirmizî, "Menâkıb", 3 (No. 3963); İbn Ebi Şeybe, *el-Muşannef*, 17/484 (No. 33965); Ebu Muhammed Abdullah ed-Dârimî, *el-Müsned*, thk. Merkezü'l-Bühûs, (Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 1436/2015), "Alâmâtü'n-Nübüvve", 8 (No. 49).

³³VGMA, VGM Defter, No. 989/185/141.

³⁴VGMA, VGM Defter, No. 988/286/184.

³⁵VGMA, VGM Defter, No. 633/21/11.

³⁶VGMA, VGM Defter, No. 990/3/3.

³⁷VGMA, VGM Defter, No. 989/150/114.

³⁸VGMA, VGM Defter, No. 581/467/440.

³⁹VGMA, VGM Defter, No. 988/259/162/1.

⁴⁰VGMA, VGM Defter, No. 989/150/114.

⁴¹VGMA, VGM Defter, No. 581/467/440.

ilāh” ifadeleri kullanılmıştır. Bununla da Hz. Peygamber’in, Allah katında çok makbul bir yerinin olduğu dile getirilmiştir. Üsküp’ün en önemli vakıf kurucularından birisi olan Yahya Paşa, Hz. Muhammed’in Allah’ın kulu, peygamberi ve habibi olduğunu açıkça beyan etmiştir.⁴² (Bkz. Tablo-1)

Vâkıfların Hz. Muhammed’in Allah katında üstün bir yere sahip olduğunu vakfiyelerinde bahsetmelerinin nedeni, onların inançlarını bu şekilde yansıtmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu da vakıf kurucularının, inandıkları değerleri vakfiyelerinde açıkça beyan ettiklerini göstermektedir.

3. Peygamberler Nezdindeki Konumu

Vakıf belgelerinde Hz. Muhammed’in peygamberler nezdindeki konumuna yönelik birçok ifade ve kavrama yer verilmiştir. Bu anlamda Makedonya coğrafyasında farklı yüzyıllarda kurulan vakıflarla ilgili vakfiyelerde “*sultān-ı enbiyā*” (peygamberler sultanı), “*sultān-ı cumhūr-ı enbiyā*” (cümle peygamberlerin sultanı), “*seyyidü'l-mürselin*” (peygamberlerin efendisi), “*seyyidü'l-enbiyāi ve'r-rüsül*” (peygamberlerin ve nebilerin efendisi), “*pişvā-yı enbiyā ve mürselin*” (peygamberlerin ve nebilerin reisi), “*pişvā-yı cemā'at-i enbiyā*” (peygamberler topluluğunun reisi), “*sadr-ı şafha-i enbiyā ve rüsül*” (peygamberler ve nebiler topluluğunun kalbi/başı), “*güzin-i enbiyā*” (peygamberlerin seçilmiş), “*güzide-i enbiyā*” (nebilerin seçkini) ve “*seyyidi'l-mürselin ve senedi'l-aḥirîn*” (peygamberlerin efendisi ve sonradan gelenlerin dayanağı) gibi ifadeler kullanılmıştır.⁴³ (Bkz. Tablo-1) Vâkıflar bu ifadelerle Hz. Muhammed’in peygamberler katında yüksek bir dereceye sahip bulunduğunu, hatta onun tüm peygamberlerin başı, efendisi ve reisi olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kanaat Türk-İslam kültüründe yaygın olan bir anlayıştır. Hadis kaynaklarında Hz. Muhammed’in peygamberlerin imamı/önderi olduğuna dair rivayetler bu anlayışın kabulünde etkili olmuştur. Hz. Peygamber bir hadisinde “*Kiyamet günü olduğunda ben peygamberlerin imamı, hatibi ve şefaath sahibi olurum. Bunda övünme yoktur*”⁴⁴ buyurmuştur. Hadiste geçen peygamberlerin imamı olmak bir anlamda onların önderi yani seyyidi olmak demektir. Hz. Peygamber kendisini bir hadisinde “*Şüphesiz ki Allah beni peygamberlere üstün kıldı.*”,⁴⁵ başka bir sözünde ise “*Ben peygamberlere altı yönden üstün kıldım*”⁴⁶ diye tarif etmiştir. Tasavvufta da Hz. Muhammed’in peygamberlerin seyyidi olduğu anlayışı hâkimdir. İsmail Hakkı Bursevi bu durumu şöyle dile getirmiştir.

“Gerçek şu ki, olmadan tâbi Seyyid-i rüsüle

⁴² VGMA, VGM Defter, No. 629/415/332.

⁴³ VGMA, VGM Defter, No. 597/89/59; VGMA, VGM Defter, No. 633/21/11; VGMA, VGM Defter, No. 990/74/62; VGMA, VGM Defter, No. 582-2/503/376; VGMA, VGM Defter, No. 629/415/332; VGMA, VGM Defter, No. 629/415/332; VGMA, VGM Defter, No. 988/286/184; VGMA, VGM Defter, No. 688/210/121; VGMA, VGM Defter, No. 581-2/280/282; VGMA, VGM Defter, No. 628/446/232; VGMA, VGM Defter, No. 652-2/615/653; VGMA, VGM Defter, No. 990/3/3; VGMA, VGM Defter, No. 630/1338/816.

⁴⁴ Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Merkezü'l-Bühûs, (Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 2014), “Zühd”, 37 (No. 4338).

⁴⁵ Tirmizî, “Sîre”, 5 (No. 1646).

⁴⁶ Tirmizî, “Sîre”, 5 (No. 1647).

Hiçbir kimse varamaz menzile, vusûle"⁴⁷

Aynı şekilde Nebhânî'nin (ö. 1932) Hz. Peygamber'in mucizelerine dair yazdığı eserin adını "*Hüccetüllâh 'ale'l-âlemîn fî mu'cizâti seyyidi'l-mürselîn*" koyması bu anlayışın bir parçasıdır.⁴⁸ Hz. Muhammed'in peygamberlerin efendisi olduğu düşüncesi vâkıflarda da kendisini göstermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla vâkıflar, Hz. Muhammed'in peygamberlerin seyyidi/efendisi olma durumunu Kur'ân-ı Kerim'de bahsedilen "*O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız*"⁴⁹ ayetiyle bir çelişki olarak görmemiş, "*İşte Biz, o elçilerden kimini kiminden üstün kıldık*"⁵⁰ ayeti çerçevesinde değerlendirmişler ve meseleyi bazı örneklerini sunduğumuz hadislerin ışığında ele almışlardır. Hz. Muhammed'in tüm peygamberlerin efendisi olduğu kanaatine sahip olan vâkıflar bu düşüncelerini vakfiyelerinde açıkça dile getirmişlerdir.

4. Evliyâ Nezdindeki Konumu

Vakıf belgelerinde Hz. Muhammed'in evliyâ ve asfiyâ arasındaki üstünlüğüne vurgu yapan ifadeler bulunmaktadır. Evliyâ ve asfiyâ tabirleri, özellikle tasavvuf geleneğinde kullanılan önemli kavramlar arasında yer almaktadır. Buna göre Allah'ın has kullarına ve dostlarına evliyâ denmektedir. Salih ameller yapan takvâ sahibi müminler, düzenli, kararlı ve ihlaslı olarak ibadete devam ederek Allah'ın dostluğunu kazanırlar. Böylece velîlik mertebesine yükselerek O'nun velisi olurlar. Asfiyâ da evliyâ anlamında kullanılmaktadır.⁵¹ Vâkıflar, Hz. Muhammed'in, Allah'ın dostları olan evliyâ nezdinde yüksek bir makamının olduğunu, evliyânın rehberi, kılavuzu ve övünç kaynağı olduğunu vakfiyelerinde vurgulamışlardır. Onun "*Ünvân-ı menşûr-ı aşfiyâ*", "*Muktedâ-yı aşfiyâ*", "*Faḥr-ı evliyâ*" ve "*Rehnümâ-yı evliyâ*" olduğunu belirtmişlerdir.

Üsküp'te Abdülkâfi Efendi,⁵² Sâdi Efendi,⁵³ Edhem Efendi⁵⁴ ve Belkıs Hanım,⁵⁵ Koçana'da Hasan Bey⁵⁶ ve Ali Ağa,⁵⁷ Kumanova'da Murtaza Ağa,⁵⁸ Manastır'da Besim Paşa⁵⁹ ve Sabiha Hanım⁶⁰ ve Ohri'de Yusuf Ağâh Efendi⁶¹ gibi vakıfların vakfiyelerinde Hz. Muhammed için "*Ünvân-ı menşûr-ı aşfiyâ*" ifadele-

⁴⁷ Nuran Döner, *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 157.

⁴⁸ İlyas Üzümlü, "Hüccetullâh Ale'l-Âlemîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/452; Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn*, (Diyarbakır: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.).

⁴⁹ el-Bakara 2/285.

⁵⁰ el-Bakara 2/253.

⁵¹ Süleyman Uludağ, "Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/25-28.

⁵² VGMA, VGM Defter, No. 988/286/184.

⁵³ VGMA, VGM Defter, No. 989/185/141.

⁵⁴ VGMA, VGM Defter, No. 582-2/503/376.

⁵⁵ VGMA, VGM Defter, No. 990/74/62.

⁵⁶ VGMA, VGM Defter, No. 989/170/127.

⁵⁷ VGMA, VGM Defter, No. 989/187/142.

⁵⁸ VGMA, VGM Defter, No. 989/98/72.

⁵⁹ VGMA, VGM Defter, No. 987/199/63.

⁶⁰ VGMA, VGM Defter, No. 990/7/6.

⁶¹ VGMA, VGM Defter, No. 581-1/280/281.

ri kullanılmıştır. Bu da velâyet makamına yükselme merciinin ve adresinin Hz. Muhammed olduğunu ve ona tabi olmak suretiyle insanların velilik makamına yükseleceğini ifade etmektedir. Nitekim Ohri'deki Şerif Ahmed Bey, 1846 yılına ait vakfiyesinde Hz. Muhammed için “*Muktedâ-yı aşfiyâ*”⁶² ifadesini kullanmış ve bununla evliyânın/asfiyânın uyması ve yolunda gitmesi gereken kişinin Hz. Muhammed olduğunu dile getirmiştir. Manastır'daki Hasan Ağa ve Abdullah Paşa, Hz. Muhammed'in evliyanın övünç kaynağı olduğunu belirlemek için ona “*faḥr-i evliyâ*”⁶³, Üsküp'teki Muhyiddin Efendi ise onun evliyânın rehberi olduğunu vurgulamak için ona “*Reh-nümâ-yı evliyâ*”⁶⁴ demiştir. (Bkz. Tablo-1) Bu ifadeleriyle vâkıflar, Hz. Muhammed'in evliyâ için ne kadar vazgeçilmez ve önemli bir şahsiyet olduğunu dile getirmişlerdir. Vâkıfların dile getirdikleri bu hususlar tasavvuf kültüründe de etkin ve yaygın bir şekilde görülmektedir. Zira tasavvuf yolunda giden sûfiler, ilhamın, feyzin ve marifetin kaynağının Allah ve Hz. Peygamber olduğunu kabul ederler. Onlara göre kendilerine gelen bu marifet, ilham ve feyz ya doğrudan Allah tarafından veya dolaylı olarak tarikat silsilesindeki şeyhler aracılığı ile Hz. Peygamber tarafından kendilerine gelmektedir. Bundan dolayı sûfilerin nazarında Hz. Peygamber mârifet ve ilham kaynağıdır.⁶⁵

Hz. Muhammed'in evliyâ nezdindeki önemini ifade eden kavramlara vakfiyelerinde yer veren vâkıfların, tekke ve zâviye gibi tasavvufla ilgili vakıf hizmetleri değil cami, medrese, cûzhâne, imaret, hamam gibi eserlerle vakıf hizmetleri sunan kişiler olduğu görülmüştür. Bu da vâkıfların bu tarz tasavvufi düşünceleri bildiklerini ve benimsediklerini göstermektedir. Bu bir anlamda tasavvufi düşüncelerin toplumda yaygınlık kazandığının da bir kanıtıdır.

5. İnsanlar Nezdindeki Konumu

Vâkıflar Hz. Muhammed'i insanların ve yeryüzünün en hayırlı kişisi olarak düşünmüşler ve vakfiyelerinde bu şekilde ifade etmişlerdir. Bunun için Hz. Muhammed'i “*ḥayrül-beşer*” (insanlığın en hayırlısı), “*ḥayr-i ḥalkih*” (Allah'ın yaratıklarının en hayırlısı), “*ḥayri'l-beriyât*” (yeryüzünün en hayırlısı) “*efḍal-i efrâd-i beşer*” (insanoğlunun en hayırlısı), “*sultân-ı serbülend*” (en yüce kişilerin sultanı) ve “*seyyidinâ Muḥammed*” (bizim efendimiz Muhammed) olarak vasıflandırmışlardır. (Bkz. Tablo-1)

Makedonya'daki vakıflarla ilgili vakfiyeler arasında Hz. Muhammed için en fazla kullanılan vasıflandırma “*ḥayrül-beşer*” ifadesi olmuştur. Bu ibare 25 vakfiyede yer almıştır. Bu vasıflandırma örneğin 1592 yılına ait Üsküp'teki Muhyiddin Efendi Vakfı, 1760 yılına ait Manastır'daki Hasan Ağa Vakfı, 1840 yılına ait Ohri'deki Hüseyin b. Mustafa Vakfı ve 1912 yılına ait Doynan'daki Mehmed Ağa Vakfı'nda olduğu gibi farklı yüzyıllarda ve farklı şehirlerde kurulan vakıflarda yer almıştır. Bu da “*ḥayrül-beşer*” betimlemesi ve anlayışının geniş

⁶² VGMA, VGM Defter, No. 581-2/280/282.

⁶³ VGMA, VGM Defter, No. 652-2/615/653; VGMA, VGM Defter, No. 628/446/232.

⁶⁴ VGMA, VGM Defter, No. 990/3/3.

⁶⁵ Süleyman Uludağ, “İslam Kültüründe Hz. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/450.

bir coğrafyada yüzyıllar boyunca yaygın bir şekilde kullanıldığını ve kabul gördüğünü kanıtlamaktadır.

Vâkıflar, belgelerinde Hz. Muhammed'in öncelikle bir beşer olduğunu vurgulamışlardır. Onların bu düşünceleri Kur'ân'a uygunluk arz etmektedir. Zira onun fizyolojik ve biyolojik olarak bir beşer olduğu Kur'ân-ı Kerim'de de vurgulanmıştır.⁶⁶ Bu gerçeklik bir âyet-i kerîmede "De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyediliyor"⁶⁷ başka bir âyet-i kerîmede ise "De ki: "Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak rasul olarak gönderilen bir beşerim."⁶⁸ şeklinde kendisini göstermektedir. Vâkıflar Hz. Peygamber'i bir beşer olarak zikretmişler ancak onun sıradan bir beşer olmadığını yeryüzünün en hayırlı beşeri olduğunu ifade etmişlerdir. Onların bu tür değerlendirmelerinin bazı hadîs-i şeriflere dayandığı ve manasına uygun olduğu görülmektedir. Zira Hz. Peygamber bir hadîsinde: "Allah mahlûkâtı yarattı ve beni onların en hayırlısı kıldı.",⁶⁹ diğer hadîsinde "Ben kıyamet gününde insanların seyyidiyim."⁷⁰ ve başka bir hadîsinde "Ben Ademoğullarının seyyidiyim/efendisiyim"⁷¹ demiştir. Vâkıfların Peygamber hakkındaki bu sözleri, âriflerin şu sözüne çok benzemektedir. "Muhammedun beşerun lâ ke'l-beşer, bel huve yâkûtu beyne'l-hacer." Yani Muhammed (sav) bir beşerdir ama herhangi bir beşer gibi değildir. O adeta taşların arasındaki yakut gibidir.⁷²

6. Kâinattaki Konumu

Vakıf belgelerinde Hz. Muhammed'in kâinattaki konumuyla ilgili birçok tasavvur bulunmaktadır. 1675 yılında Manastır'da vakıf kuran Mustafa Nuri Bey, bu anlamda Hz. Muhammed için "vücûd-i hestî"⁷³ ifadesini kullanmış ve bununla onun zâtını, mevcûdâtın kendi sayesinde meydana geldiği bir varlık olarak tanımlamıştır. Yani bu ifadeyle varlığın ortaya çıkmasının nedenini Hz. Muhammed'in varlığına bağlamıştır. Koçana'da Hasan Bey 1819 yılına ait vakfiyesinde buna benzer olarak "vücûd-i e'azzî" tabirini kullanmıştır.⁷⁴ Yani Hz. Muhammed'in varlığının pek aziz ve pek şerefli olduğunu vurgulamıştır.

Köprülü'de Derviş Mehmed bin Tahir, vakfiyesinde Hz. Muhammed'i

⁶⁶ Muhammed Aydın, "Kur'an'da Peygamber Tasavvuru", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2018), 35-60; Kamil Baran, *Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Hz. Peygamber Tasavvuru* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 60.

⁶⁷ Fussilet 41/6.

⁶⁸ el-İsrâ 17/90.

⁶⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 1 (No. 3953).

⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 17/419, (No. 33835); Dârimî, "Alâmâtü'n-Nübüve", 8 (No. 54).

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 5/4. (No. 11278); Süleyman b. el-Eş'as Ebû Davûd, *es-Sünen*, thk. Ebû Turab Adil (Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 2015), 7/177, "Sünnet", 13 (No. 4596); İbn Mâce, "Zühd", 37 (No. 4338).

⁷² Ahmet Murat Özel, "Metafizik Bir İlkeden Tarihsel Bir Kahramana Değişen Hz. Peygamber (s.a.v) Tasavvuru", *Hazreti Peygamber'i Sanatla anlatmak*, Ed. Serkan Akdeniz, Talip Avcı, (Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Sakarya Kitaplığı, 2018), 25.

⁷³ VGMA, *VGM Defter*, No. 989/150/114.

⁷⁴ VGMA, *VGM Defter*, No. 989/170/127.

“*muḳtedā-yı evvelīn ve āhirīn*”⁷⁵ yani evvelin ve sonun kendisine tabi olduğu kişi olarak vasıflandırmıştır. Derviş Mehmed’in bu vasıflandırması aslında bir hadis-i şerife dayanmaktadır. Hz. Peygamber de bir hadisinde “*Ben evvelin ve āhirin ekremiyim*” demiştir.⁷⁶ Vâkif burada Hz. Muhammed’in evvelde de âhirde de tabi olunan bir zât olduğuna vurgu yapmıştır.

Manastır’da Ahmed Şerif Bey, Hz. Peygamber için edebî bir ifadeyle “*sa ‘āt-i medāric-i levlāke levlāke*” (‘sen olmasaydın’ yollarının vakti) demiş⁷⁷ bununla Türk-İslam kültüründe ve tasavvufta önemli bir yeri olan ve kutsi hadis gibi nakledilen, “*Levlāke levlāke lemâ ḫalaḳtū’l-eflāk*” (sen olmasaydın, sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım)⁷⁸ rivayetine işaret etmiştir. Bu anlamda benzer manayı Üsküp’te vakıf hizmetleri sunan Belkıs Hanım⁷⁹ ve Edhem Efendi⁸⁰ de vakfiyelerinde şöyle dile getirmiştir: “*Vücūd-ı şerīfī sebeb-i t̄cād-ı kevn ü mekân ve bā ‘is-i ḫilḳat-i ins ü cān oldu.*” Yani kâinat ile mekânın yaratılmasının ve insanlar ile cinlerin hayat bulmasının sebebi Hz. Muhammed’in mübarek varlığıdır. O olmasaydı âlemler de yaratılmayacaktı. Bu yüzden yine Üsküp’te vakıf kuran Kaçanikli Mehmed Paşa onun için “*şadr-ı ‘ālem*” demiştir.⁸¹ Yani ona göre Hz. Muhammed âlemin kalbidir ve âlemin yaratılmaya başlamasının sebebidir.

Üsküp’te Kur’ân-ı Kerîm okunması için cüzhâne (cüz okunan mekân) yaptıran Abdülbaki Efendi, Hz. Muhammed için “*nokḩa-i vücūd-i pür cūdi bā ‘is-i t̄cād ve levḩ-i kalem ve mūcib-i tekvīn-i şehāyif-i ‘ālemdir*”⁸² demiştir. Vâkif bu ifadelerle Hz. Peygamberin cömertlik dolu mutlak varlığının, varlığın başlangıç noktası olduğuna işaret etmiş, yaratılışın ve kaderin başlamasının ve âlem sayfalarının yaratılmasının sebebinin onun varlığı olduğunu veciz bir ifadeyle dile getirmiştir. Abdülhakî Efendi buradaki ifadeleriyle Câbir’den nakledildiği ifade edilen bir rivayete de gönderme yapmıştır. ‘Aclûnī’nin (ö. 1162/1749) “*Keşfü’l-ḫafâ*” adlı eserinde yer alan bu rivayette Allah’ın herşeyden önce Hz. Muhammed’in nurunu yarattığı hususu detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.⁸³

⁷⁵ VGMA, VGM Defter, No. 688/210/121.

⁷⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 3 (No. 3963).

⁷⁷ VGMA, VGM Defter, No. 581/467/440.

⁷⁸ İsmail b. Muhammed el-‘Aclûnī, *Keşfü’l-ḫafâ ve Müzeylü’l-İlbās*, thk. Yusuf b. Mahmūd (Dimeşk: Mektebetü’l-İlmi’l-Hadîs, 1421), 2/191. (No: 2123).

⁷⁹ VGMA, VGM Defter, No. 990/74/62.

⁸⁰ VGMA, VGM Defter, No. 582-2/503/376.

⁸¹ VGMA, VGM Defter, No. 633/21/11.

⁸² VGMA, VGM Defter, No. 988/286/184.

⁸³ “Abdurrezzâk’ın rivayetine göre Câbir b. Abdullah Hz. Peygamber’e şöyle sorar. “Yâ Rasûlallah! Anam babam sana feda olsun. Bana Allah’ın eşyadan önce yarattığı ilk şeyin ne olduğunu bildirir misin?” Hz. Peygamber: “Yâ Câbir, Şüphesiz Allah eşyadan önce kendi nurundan senin peygamberinin nurunu yarattı. Bu nur, Allah’ın kudretiyle onun dilediği yerlerde dolaşıp duruyordu. O vakit daha hiçbir şey yoktu. Ne Levh, ne kalem, ne cennet, ne ateş/cehennem vardı. Ne melek, ne gök, ne yer, ne güneş, ne ay, ne cin ve ne de insan vardı. Allah mahlûkâtı yaratmak istediği zaman, bu nuru dört parçaya ayırdı. Birinci parçasından kalemi, ikinci parçasından Levhi (Levh-i Mahfuz), üçüncü parçasından Arş’ı yarattı. Dördüncü parçayı ayrıca dört parçaya böldü: Birinci parçadan Hamele-i Arş’ı (Arşın taşıyıcılarını), ikinci parçadan Kürsi’yi, üçüncü parçadan diğer melekleri yarattı. Dördüncü kısmı tekrar dört parçaya böldü: Birinci parçadan gökleri, ikinci parçadan yerleri, üçüncü parçadan cennet ve cehennemi yarattı. Sonra dördüncü parçayı yine dörde böldü: Birinci parçadan müminlerin basiret nurunu, ikinci parçadan mârifetullahtan ibaret olan kalplerinin nurunu, üçüncü parçadan tevhitte ibaret olan ünsiyet →→

Vâkıflar, “vücūd-i hestî”, “vücūd-i e'azzî”, “sa 'ât-i medâric-i levlâke levlâke”, “şadr-ı âlem”, “vücūd-ı şerîfi sebeb-i icâd-ı kevn ü mekân ve bâ 'îs-i hilkat-i ins ü cân oldu.” ve “nokta-i vücūd-i pür cüdi bâ 'îs-i câd ve levh-i kalem ve mûcib-i tekvîn-i şehâyif-i âlemdir” gibi ifadelerle aslında Nûr-ı Muhammedî ve hakikat-i Muhammediye anlayışına bir gönderme yapmışlardır. Bu anlayışa göre âlemde ilk yaratılan Hz. Muhammed'in nurudur. Allah ilk olarak Hz. Muhammed'in nurunu yaratmış, onun ardından her şeyi bu nurdan ve bu nur için yaratmıştır. O, diğer bütün varlıkların var edilme sebebi ve var edilmelerinin kaynağıdır. O, Allah'ın ilk muhatabıdır. Peygamberler ve velilerin Allah'a muhatap olmalarının dayanağı O'dur. Bir peygamberin peygamber olması ve bir velinin de veli olabilmesi ancak bu hakikatten, bu kaynaktan alabilmesiyle mümkündür. Tüm peygamberlerde var olan nur aslında Hz. Muhammed'in nurudur. Bu nur tüm peygamberlerde tecelli ettikten sonra en sonunda Hz. Muhammed'e intikal etmiş ve onda karar kılmıştır. Gazzâlî, mutâ' (itaat edilen varlık) ifadesinin nûr-ı Muhammedî olduğunu ifade etmiştir. Vâkıfların dile getirdiği nûr-ı Muhammedî anlayışı tasavvuf başta olmak üzere klasik Türk-İslam kültüründe yaygın olarak kabul edilen bir anlayıştır.⁸⁴

Kâinatın yaratılmasının sebebinin Hz. Peygamberin varlığına bağlanmasını ifade eden Nûr-ı Muhammedî anlayışı fütüvvetnâmelerde de görülmekte ve Nâsirî'nin “*Ona mana kapılarını açtı, 'levlâke' tâcını giydirdi.*” ifadelerinde kendisi göstermektedir.⁸⁵ Fütüvvet teşkilatının kurucusu kabul edilen Ahi Evran levlâke tâcını giymenin ne olduğunu şöyle anlatır. “*İlk ve son Efendimiz Peygamberimiz hakkında söylenen "Sen olmasaydın gökleri yaratmazdım" sözünün sırrı bütün gönlü aydın, içi nurlu, maneviyatta mütehasıs olanlara göre tamamen gerçek ve onun şânına uygundur. Bu yüzden keşif ve müşâhade sahibi olan bütün büyükler onun gelmiş ve geleceklerin en hayırlısı ve en mükemmeli olduğunda mütefekkindirler.*”⁸⁶

→ →

nurunu (La ilahe illallah Muhammedu'r-Resulullah nurunu) yarattı.” ‘Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/303 (No: 867).

⁸⁴ Süleyman Uludağ, “Nûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/244-245; Mehmet Demirci, “Hakikat-i Muhammediye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/179-180; Ahmet Murat Özel, “Metafizik Bir İlkeden”, 21; Shirin Zholdoshbek Kyzy, “el-Mevâhibu'l-Ledunniyye” isimli Eseri Işığında *Kastallânî'nin Peygamber Tasavvuru* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 41; İsa Onay, *Mevlid ve Naatlarda Peygamber Tasavvuru* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 62; Hüseyin Özcan, “Hacı Bektaş Velî'de Hz. Muhammed Algısı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 62 (2012), 201; Döner, *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru*, 12-46; Kamil Baran, *Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Hz. Peygamber Tasavvuru*, 66-68; Mustafa Arslan, “Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed(sav) Tasavvuru - Muhammediye Örneği-”, *Milîl Ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2009), 202.

⁸⁵ Abulbaki Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1949-1950), 311; Rumeysa Özdemir, *Ahiliğe Peygamber Tasavvuru* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 51; Hilmi Karaağaç, “İlk Dönem Fütüvvetnâmelerine Göre Ahiliğin İtikâdî Temelleri”, *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2013), 54.

⁸⁶ Mikail Bayram, *Ahi Evren-Tasavvufî Düşüncesinin Esasları, Tercüme, İnceleme ve Araştırma* (Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2008), 160; Özdemir, *Ahiliğe Peygamber Tasavvuru*, 57.

Manastır'daki Ahmed Şerif Bey, vakfiyesinde Hz. Peygamberi “eşref-i mevcūdāt” yani varlığın en şerefli olarak vasıflandırmıştır.⁸⁷ Üsküp'te Muhyiddin Efendi,⁸⁸ Güherçile Emine İbrahim Bey,⁸⁹ İştîp'te Veliyyüddin Bey⁹⁰ ve Koçana'da Hasan Bey,⁹¹ vakfiyelerinde Hz. Peygamberi “*mişbâh-ı bezmgâh-ı vücūd*” olarak tarif etmiş ve bu terkiyle onu, varlık meclisini/âlemini aydınlatan bir kandile benzetmiştir. Vâkıfların Hz. Peygamberi mişbâha/kandile benzetmesi Kur'ân-ı Kerim'deki Hz. Peygamber tasavvuruna uygunluk arz etmektedir. Vâkıflar, bu sözleriyle Ahzâb suresindeki “*Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeci, bir uyarıcı, Allah'ın izniyle Allah'a çağırın ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik.*”⁹² ayetine ve Nûr suresindeki “*Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağlı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.*”⁹³ ayetine atıf yapmıştır. Ahzâb suresindeki ayette kandil olarak “*sirâc*” kelimesi, Nûr suresindeki ayette ise “*mişbâh*” kelimesi yer almaktadır. Vakıf belgelerinde Hz. Peygamber'i tasvir etmek için özellikle “*mişbâh*” kelimesinin kullanılmasında ince ve latîf bir mânâ bulunmaktadır. Buna göre vâkıflar, Hz. Peygamberin nurunun, göklerin ve yerlerin nuru olan Allah'tan olduğuna işaret etmektedirler.

Üsküp'te Muhyiddin Efendi⁹⁴ ve Şeyh Mehmed Efendi⁹⁵ vakfiyelerinde Hz. Muhammed'i “*dürûd-ı 'amîmi'l-vürûd*” terkihiyle anmış ve bu ifadelerle devamlı okunan tüm dualarda onun övüldüğünü ifade etmiştir.

Manastır'da bir cami inşa eden ve birçok gayrimenkülünü bu caminin hizmetleri için vakfeden Mustafa Nuri Bey de 1675 tarihli vakfiyesinde Hz. Peygamberi iki âlemin yani dünya ve ahiretin efendisi manasında “*Hadret-i seyyidü'l-kevneyn*” olarak tavsif etmiştir.⁹⁶ Aynı vasıflandırmayı Üsküp'te Hatuncuklar Mahallesi'nde bir tekke inşa eden Rufai tarikati şeyhlerinden Şeyh Mehmed Efendi de 1819 yılına ait vakfiyesinde şu ifadelerle yapmıştır: “*tekye-i mezbûrede ber-vech-i muharrer şeyh olanlar varsa olan fuķarâ ve edyâfın iŧ'âmi maşârifına şarf eyleyeler ve hâşıl olan şevâbını Hadret-i seyyidü'l-kevneyn şallallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz'in rûh-ı münevverelerine ve âl ve ezvâc ve aħbâb ve ashâb efendilerimizin ervâh-ı mübârekelerine ... ihdâ ve du'â-ı hayriyye ile yâd ve tezkîr eyleyeler.*”⁹⁷

⁸⁷ VGMA, VGM Defter, No. 581/467/440.

⁸⁸ VGMA, VGM Defter, No. 990/3/3.

⁸⁹ VGMA, VGM Defter, No. 990 630/1338/816.

⁹⁰ VGMA, VGM Defter, No. 988/259/162/1.

⁹¹ VGMA, VGM Defter, No. 989/170/127.

⁹² el-Ahzâb 33/45-46.

⁹³ en-Nûr 24/35.

⁹⁴ VGMA, VGM Defter, No. 990/3/3.

⁹⁵ VGMA, VGM Defter, No. 631/25/10.

⁹⁶ VGMA, VGM Defter, No. 989/150/114.

⁹⁷ VGMA, VGM Defter, No. 631/25/10.

Ahmed Şerif Bey, Manastır'da yaptırdığı mektepte her gün ikinci namazından sonra dersin akabinde muallimlerin ve talebelerin birlikte okudukları üç ihlas-ı şerif ile bir fatiha-yı şerifin sevabının Hz. Peygamberin ve ashabının pâk, latîf, azîz ve şerîf ruhlarına hediye edilmesini arzulamış ve 1849 yılına ait vakfiyesinde Hz. Peygamberi “*seyyid-i kâinât*” olarak vasıflandırmıştır.⁹⁸ Hz. Peygamber için yapılan aynı vasıflandırma Manastır'da 1868 tarihli Ali Ağa Vakfı'nın vakfiyesinde de görülmektedir.⁹⁹

Vâkıfların dile getirdikleri “*seyyid-i kâinât*” vasfı, Hz. Peygamber'in en meşhur unvanları arasında yer almaktadır. Bu vasıflandırma Türk-İslam kültüründe de çok yaygındır.¹⁰⁰ “*Seyyid-i kâinât*” ifadesi özellikle camilerde veya çeşitli meclislerde okunan mevlid programlarında da sıkça kullanılmaktadır. Süleyman Çelebi (ö. 825/1422) tarafından yazılan “*Vesîletü'n-necât*” adlı Mevlid kitabındaki¹⁰¹ çeşitli bölümlerin şu beytlerle okunmaya başlanması bir adet haline almıştır.

“*Seyyid-i kâinât, Hazret-i fahr-i âlem
Muhammed Mustafâ râ salevât*”¹⁰²

Vâkıfların Hz. Muhammed için kullandıkları “*seyyid-i kâinât*” vasfı hadis kaynaklarında geçen “*seyyidü'l-âlemîn*” (âlemlerin efendisi) vasfına mana itibarıyla uygunluk arz etmektedir. Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) naklettiği rivayetlere göre Hz. Peygamber, amcası Ebû Talib ve Kureş'in önde gelen kişileriyle beraber ticaret için Şam'a gittiğinde, konakladıkları bir yerde bir rahibe rast gelmiştir. Rahip Hz. Muhammed'in elinden tutmuş ve “*Bu seyyidü'l-âlemîn/âlemlerin efendisi ve âlemlerin rabbinin rasûlüdür*” demiştir.¹⁰³

Vâkıfların Hz. Peygamber için kullandıkları ifadelerden birisi de “*sürûr-i kâinât*” (kâinâtin sevinci/sevinç kaynağı) ifadesidir. Koçana kasabasında medrese inşa ederek bir vakıf kuran Üsküp nazırı ve maden emini Hasan Bey bin Ali Bey, vakfiyesinde müderrisin ve talebenin dersten sonra ve Cuma gecelerinde yasin-i şerif ve ihlas-ı şerif tilavet etmelerini ve sevabını Hz. Peygamberin ruhuna hediye etmelerini şart koşmuş ve 1819 tarihli vakfiyesinde Hz. Peygamberi

⁹⁸ VGMA, VGM Defter, No. 581/467/440.

⁹⁹ VGMA, VGM Defter, No. 652/127/254.

¹⁰⁰ Mustafa S. Küçükbaşçı, “Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIII (2009), 90; Ahmet Karataş, “Aliyyü'l-Kâfî'nin el-Mülemma' Şerhu'n-Na'ti'l-Murassa' Adlı Arapça Risâlesinin Tercüme ve Şerhi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 37 (2006/1), 188.

¹⁰¹ Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesîlet-ün-Necât)*. nşr. Faruk K. Timurtaş. (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990); M. Hanefi Palabıyık-A. Hilal Kalkandelen, “Büyük Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Hz. Peygamber”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED* 61 (2018), 227.

¹⁰² Bkz. İsmail Coşar, *Mevlid-i Şerif, Miraç Bahri*, 1-20 sn. arası, Erişim: 06 Mart 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=WjtquqBmOd0>; İsmail Coşar, “Mevlid-Amine Hatun Muhammed Anesi”, *TRT AVAZ, Regaib Kandili Özel*, 1-20 sn. arası, Erişim: 06 Mart 2020 <https://www.youtube.com/watch?v=FbYSJpg8nhg>; Mesut Topçuoğlu, “Berat Kandili Özel Yayın - Bursa Ulu Camii 30 Nisan 2018”, *Diyaret TV*, 46:52-47:21 sn arası, Erişim: 06 Mart 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=I-FTxp-zKfI>

¹⁰³ Tirmizî, “Menâkıb”, 5 (No. 3967); İbn Ebi Şeybe, *el-Muşannef*, 17/452 (No. 33895).

“sürür-ı kâinât” olarak şöyle tavsif etmiştir: “müderri-i mûmâ ileyh talebeye neşri ‘ulûm ile meşğûl olub ba ‘de‘d-ders du ‘âlarında ve Cum ‘a gecelerinde talebe-i ‘ulûm yâsin-i şerif ve ihlâs-ı şerif tilâvet ve sürür-ı kâinât ‘aleyhi efdalu’s-salavât efendimizin rûh-ı münevverelerine... ihda eyleyeler”.¹⁰⁴

7. Hz. Muhammed’in Hakikatın Kaynağı ve Manevi Sırlara Sahip Olması

Üsküp’te Belkis Hanım¹⁰⁵ ve Edhem Efendi,¹⁰⁶ Koçana’da Ali Ağa¹⁰⁷ ve Hasan Bey,¹⁰⁸ Manastır’da Sabiha Hanım¹⁰⁹ ve Besim Paşa,¹¹⁰ Ohri’de Yusuf Ağâh Efendi¹¹¹ ve Tikveş’te İsmail Efendi,¹¹² vakfiyelerinde Hz. Peygamberi “mazhar-ı feyz-i hakâyık” olarak betimlemiştir. Yani onun hakikatlerin feyzinin kaynağı olduğunu ifade etmişler ve onu bu feyzin ortaya çıktığı bir şahsiyet olarak değerlendirmişlerdir. Aynı vâkıflar Hz. Peygambere “hâfız-ı esrâr-ı dekâyık” demişlerdir. Bu sözleriyle onun en ince sırlara vâkıf olduğunu dile getirmişlerdir.

Üsküp’teki Muhyiddin Efendi ve Güherçile Emine İbrahim Bey, Hz. Muhammed’i “miftâh-ı dekâyık”¹¹³ yani anlaşılması güç inceliklerin anahtarı olarak, Koçana’daki Hasan Bey de onu “miftâh-ı gencine-i sehâ”¹¹⁴ yani cömertlik hazinesinin anahtarı olarak vasıflandırmıştır. Manastır’da Ahmed Şerif Bey ise ona “Maḥrem-i ḥarem-saraylı ma ‘allâh”¹¹⁵ demiştir. Bununla Hz. Peygamber’in, sırlarını bilecek derecede Allah’ın yakını ve samimî dostu olduğunu dile getirmiştir.

Sonuç

Kuzey Makedonya’nın Üsküp, Debre, Doyran, Eğri Palanka, Gostivar, İştîp, Kalkandelen, Koçana, Köprülü, Kratova, Kumanova, Manastır, Ohri, Pirlpepe, Kavadar ve Ustrumca gibi birçok şehrinde Osmanlı döneminde pekçok vakıf kurulmuştur. Bu çalışmada Makedonya coğrafyasında kurulan vakıflarla ilgili tespit edilebilen 164 vakfiye incelenmiş ve 41 vakfiyede vâkıfların, Hz. Muhammed’in varlığının değeri ve konumu hakkındaki tasavvurlarıyla ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Vâkıfların, Hz. Peygamber’in varlığının konumu ve değeri ile ilgili düşüncelerini vakfiyelerinde kısa, edebî ve veciz, ancak derin manalar içeren, birçok ayete ve hadise gönderme yapan ve Türk-İslam kültüründeki Hz. Muhammed anlayışına atıflar yapan ifadelerle dile getirdikleri tespit edilmiştir. Hz. Peygamberin, Allah katında, peygamberler, evliyâ ve insanlar nezdinde nasıl bir

¹⁰⁴ VGMA, VGM Defter, No. 989/170/127.

¹⁰⁵ VGMA, VGM Defter, No. 990/74/62.

¹⁰⁶ VGMA, VGM Defter, No. 582-2/503/376.

¹⁰⁷ VGMA, VGM Defter, No. 989/187/142.

¹⁰⁸ VGMA, VGM Defter, No. 989/170/127.

¹⁰⁹ VGMA, VGM Defter, No. 604/59/82.

¹¹⁰ VGMA, VGM Defter, No. 987/199/63.

¹¹¹ VGMA, VGM Defter, No. 581-1/280/281.

¹¹² VGMA, VGM Defter, No. 990/87/72.

¹¹³ VGMA, VGM Defter, No. 990/3/3; VGMA, VGM Defter, No. 630/1338/816.

¹¹⁴ VGMA, VGM Defter, No. 989/170/127.

¹¹⁵ VGMA, VGM Defter, No. 581/467/440.

mevkiye sahip olduğunu, varlığının kâinattaki konumunun ne olduğunu ve kâinât için ne anlam ifade ettiğini açık bir dille ifade etmişlerdir.

Vâkıflar, Hz. Peygamber'i vakfiyelerinde daha çok Muhammed, Aḥmed, Müctebâ, Muştafâ ve Hâtim isimleriyle anmışlar ve onun Allah'ın bir peygamberi olduğunu ön plana çıkaran ifadeler kullanmıştır. Bu anlamda saygıdeğer Allah'ın elçisi anlamında "*Ḥaḍret-i Rasûlullah*", Allah'ın büyük peygamberi anlamında "*Rasûlullahi'l-'Azîm*" ve tüm milletlere gönderilen peygamber anlamında "*meb'ûs ilâ kâffeti'l-ümem*", âlemlerin Rabbinin elçisi anlamında "*rasûl-i Rabbi'l-'Âlemin*" ve Celal sahibi Rabbin peygamberi anlamında "*Rasûl-ı rabb-i zû'l-celâl*" gibi ifadelere yer vermişlerdir. Onun Allah katında ayrıca üstün bir konuma sahip olduğunu ve Allah'ın çok sevdiği bir zât olduğunu ifade etmek için ona "*ḥabîb-i ekrem*" demişlerdir. Onlar, bu sözleriyle Hz. Muhammed'e iman ettiklerini, ona derin bir sevgiyle bağlı olduklarını ve onu saygı ve hürmetle andıklarını göstermişlerdir.

Vâkıflar, Hz. Muhammed'i "*sultân-ı enbiyâ*" (peygamberler sultanı), "*seyyidü'l-mürselîn*" (peygamberlerin efendisi), "*pişvâ-yı enbiyâ ve mürselîn*" (peygamberlerin ve nebilerin reisi), "*şadr-ı şafḥa-i enbiyâ ve rûsûl*" (peygamberler ve nebiler topluluğun kalbi/başı), "*güzîn-i enbiyâ*" (peygamberlerin seçilmiş) ve "*güzîde-i enbiyâ*" (nebilerin seçkini) olarak tavsif etmişlerdir. Bu ifadelerle Hz. Muhammed'in peygamberler katında yüksek bir dereceye sahip bulunduğunu, hatta onun tüm peygamberlerin başı, efendisi ve reisi olduğunu dile getirmişlerdir. Onların bu tasavvurları aslında Türk-İslam kültüründe yaygın olan Hz. Muhammed'in peygamberlerin efendisi olması anlayışının bir yansımasıdır. Bu anlayışı "*Kıyamet günü olduğunda ben peygamberlerin imamı, hatibi ve şfaat sahibi olurum*" gibi bazı hadisler de desteklemektedir.

Vâkıflar, Hz. Muhammed'in, Allah'ın dostları olan evliyâ nezdinde yüksek bir makamının olduğunu, evliyânın rehberi, klavuzu ve övünç kaynağı olduğunu vakfiyelerinde vurgulamışlardır. Onun "*Ünvân-ı menşûr-ı aşfiyâ*", "*Muktedâ-yı aşfiyâ*", "*Faḥr-ı evliyâ*" ve "*Rehnümâ-yı evliyâ*" olduğunu belirtmişlerdir. Onların bu tasavvurları tasavvuf geleneğinde de güçlü bir şekilde görülmektedir.

Vâkıflar Hz. Muhammed'i insanların ve yeryüzünün en hayırlı kişisi olarak düşünmüşler ve bu anlayışlarını vakfiyelerinde ona "*ḥayr-ü'l-beşer*" (insanlığın en hayırlısı), "*ḥayr-i ḥalkihî*" (Allah'ın yarattıklarının en hayırlısı), "*ḥayri'l-beriyât*" (yeryüzünün en hayırlısı) "*efḍal-i efrâd-ı beşer*" (insanoğlunun en hayırlısı), "*sultân-ı serbülend*" (en yüce kişilerin sultanı) ve "*seyyidinâ Muhammed*" (bizim efendimiz Muhammed) diyerek dile getirmişlerdir. Onların bu tür değerlendirmelerinin bazı hadis-i şeriflere dayandığı ve bu konuda Türk-İslam kültüründe yaygın olan anlayışı yansıttığı görülmektedir.

Vâkıflar, kâinatın, insanların ve cinlerin yaratılmasının ve hayat bulmasının sebebini Hz. Muhammed'in mübarek varlığına bağlamışlardır. Bu konuda Türk-İslam kültüründe yaygın olan levlâke, nûr-ı Muhammedî ve hakîkât-i Muhammediye anlayışını vakfiyelerinde edebî bir dille işlemişlerdir. Bu anlayış-

şa “sa’āt-i medāric-i levlāke levlāke”, “muḳtedā-yı evvelīn ve āhirīn” ve “vücūd-ı şerīfī sebeb-i ĩcād-ı kevn ü mekân ve bâ’is-i ḥilkat-i ins ü cān oldu” gibi ifadelerle atıf yapmışlardır.

Vâkıflar vakfiyelerinde Hz. Peygamberi “maẓḥar-ı feyz-i ḥakāyık” ve “ḥāfız-ı esrār-ı dekāyık” olarak betimlemiştir. Yani onu hakikatlerin feyzinin kaynağı olarak görmüşler, onun hakikatin en ince sırlarına vakif olduğunu ifade etmişler ve onu hakikat feyzinin kendisinde ortaya çıktığı bir şahsiyet olarak değerlendirmişlerdir.

Son olarak vâkıflar, Hz. Muhammed hakkındaki klasik Türk-İslam geleneği ve tasavvuf kültürü anlayışını vakfiyelerinde edebî ve vecîz ifadelerle dile getirmişlerdir. Bu anlayışın oluşmasında Kur’ân-ı Kerim’deki ayetlerin ve hadis literatürünün de etkili olduğu tespit edilmiştir. Vâkıflar, Hz. Muhammed’in varlığının yüce bir değere sahip olduğunu vakfiyelerinde zikrederek aslında kendi varlıklarının onun varlığıyla bir anlam kazandığını ve yapmış oldukları vakif hizmetlerinin de bu anlamda bir değere sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Onların kullandıkları ifadelerinin, Hz. Muhammed’e karşı besledikleri derin sevgi, saygı, hürmet, iman ve bağlılıkla ilgili duygu ve düşünceleriyle yakından alakalı olduğu, Hz. Muhammed’le ilgili tasavvurlarını vakfiyelerinde açıkça ifade etmelerinin temel nedeninde bu duygu ve düşüncesinin yattığı görülmüştür. Hz. Muhammed’in varlığının değeri hakkındaki tasavvurun, vakif hizmetleri sunma konusunda vâkıfların arzularını güçlendirdiği kanaatine varılmıştır.

Kaynaklar

- » Aclünî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü’l-ḥafā ve Müzîlül-İlbās*. thk. Yusuf b. Mahmūd. Dimeşk: Mektebetüt-Ğazali, 2001.
- » Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü’l-İmām Ahmed bin Hanbel*. thk. Muhammed Abdulkadir Atā. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1971.
- » Arslan, Mustafa. “Söylem Mitoz ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed(sav) Tasavvuru -Muhammediye Örneği-“. *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2009), 195-219.
- » Aydın, Muhammed. “Kur’an’da Peygamber Tasavvuru”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2018), 35-60.
- » Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*. 3. Cilt. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1981.
- » Ayverdi, Ekrem Hakkı. “Yugoslavya’da Türk Abideleri ve Vakıfları” *Vakıflar Dergisi* III (1956), 151-225.
- » Baran, Kamil. *Elmalılı’nın Hak Dini Kur’an Dili Tefsirinde Hz. Peygamber Tasavvuru*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- » Bayram, Mikail. Ahi Evren-Tasavvufi Düşüncesinin Esasları, Tercüme, İnceleme ve Araştırma. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2008.
- » Coşar, İsmail. *Mevlid-i Şerif Miraç Bahri*, 1-20 sn. arası. Erişim: 06 Mart 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=WjtquqBmOd0>
- » Coşar, İsmail. “Mevlid-Amine Hatun Muhammed Anesi”. *TRT AVAZ, Regaib Kandili Özel*, 1-20 sn. arası. Erişim: 06 Mart 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=FbYSJpg8nhg>
- » Çelebi, Süleyman. *Mevlid (Vesilet-ün-Necât)*. nşr. Faruk K. Timurtaş. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- » Dārimī, Ebu Muhammed Abdullah. *el-Müsned*. thk. Merkezül-Bühûs. 3 Cilt. Beyrut: Dāru’t-Te’sil, 1436/2015.
- » Demirci, Mehmet. “Hakikat-i Muhammediyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- » Döner, Nuran. *Tasavvuf Kültüründe Hz. Peygamber Tasavvuru*. Bursa: Uludağ Üniversitesi,

- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- » Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as. es-Sünen. thk. Ebû Turab Adil. Berut: Dâru't-Te'sil, 2015.
  - » İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed. *el-Muşannef li-İbn-i Ebî Şeybe*. thk. Sa'd b. Nâsir. Riyad: Dâr-ı Kûnûz-i İsbiliyâ, 2015.
  - » İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. es-Sünen. thk. Merkezü'l-Bühûs. Beyrut: Dâru't-Te'sil, 2014.
  - » Gölpınarlı, Abulbaki. "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1949-1950), 3-354.
  - » Hall, Richard. *Balkan Savaşları 1912-1913*. çev. Tanju Akad. İstanbul: Hamer Kitabevi, 2003.
  - » Hızlı, Mefail. "Osmanlı Kültür Coğrafyasında Makedonya Medreseleri", *4.Uluslararası Türkçe Eğitim Günü Sempozyumu ve Sergisi, "Makedonya'da Osmanlı Eserleri"*. Üsküp: Matusiteb Yayınları, 2011.
  - » İbn Sâd, Muhammed. *Kitâbu't-Tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
  - » Karaağaç, Hilmi. "İlk Dönem Fütüvvetnâmelerine Göre Ahîliğin İtikâdî Temelleri". *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2013), 41-70.
  - » Karataş, Ahmet. "Aliyyü'l-Kârî'nin el-Mülemma' Şerhu'n-Na'ti'l-Murassa' Adlı Arapça Risâlesinin Tercüme ve Şerhi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 37 (2006/1). 147-197.
  - » Kandemir, M. Yaşar. "Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/423-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
  - » Karagöz, İsmail. "Habîbullah". *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 208. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
  - » [Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı. Kubbealtı Lugatı](http://lugatim.com/). Erişim: 2 Mart 2020.
  - » *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 21. Basım, 2011.
  - » Küçükaşçı, Mustafa S. "Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIII (2009), 87-129.
  - » Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil. *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn*. Diyarbakır: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.
  - » Özdemir, Rumeysa. *Ahlikte Peygamber Tasavvuru*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
  - » Özcan, Hüseyin. "Hacı Bektaş Velî'de Hz. Muhammed Algısı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 62 (2012), 199-212.
  - » Özel, Ahmet Murat. "Metafizik Bir İlkeden Tarihsel Bir Kahramana Değişen Hz. Peygamber (s.a.v) Tasavvuru". *Hazreti Peygamber'i Sanatla anlatmak*. Ed. Serkan Akdeniz, Talip Avcı. 19-27. Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Sakarya Kitaplığı, 2018.
  - » Onay, İsa. *Mevlid ve Naatlarda Peygamber Tasavvuru*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
  - » Özgüdenli, Osman Gazi. "Vakfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 42/465. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
  - » Palabıyık, M. Hanefi - Kalkandelen, A. Hilal Büyük. "Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Hz. Peygamber", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED* 61 (2018), 225-242.
  - » Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
  - » Telli, Hasan. *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
  - » Telli, Hasan. "Osmanlı döneminde Üsküp Vakfiyelerinde görülen Vakıftan Rücu' Davaları ve Fikhi Meseleler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 1041-1058.
  - » Tirmizî, Ebu İsa Muhammed. *Sünenü't-Tirmizî ve hüve'l-Câmi'u's-şâhih*. thk. Merkezü'l-Buhûs, 5 cilt. Beyrut: Dâru't-Te'sil, 1437/2016.
  - » Topçuoğlu, Mesut. "Berat Kandili Özel Yayın-Bursa Ulu Camii 30 Nisan 2018", *Diyanet TV*, 46:52-47:21 sn arası. Erişim: 06 Mart 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=1-FTxp-zKfI>
  - » T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA) ve Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi. *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2005.
  - » Uludağ, Süleyman. "Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/25-28. İstanbul:

- TDV Yayınları, 2013.
- » Uludağ, Süleyman. "Nür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
  - » Uludağ, Süleyman. "İslam Kültüründe Hz. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/448-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
  - » Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
  - » Üzüm, İlyas. "Hüccetullâh Ale'l-Âlemîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 581/467/440.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 581-2/467/440.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 581-2/280/282.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 582-2/503/376.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 581-1/280/281.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 597/ 89/59.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 604/59/82.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 604/185/260.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 605/137/194.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 623/330/335.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 628/446/232.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 629/415/332.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 630/1338/816.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 631/25/10.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 633/21/11.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 652-2/615/653.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 652/127/254.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 987/199/63.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 988/286/184.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 688/210/121.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 988/259/162/1.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 989/63/51.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 989/98/72.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 989/150/114.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 989/167/126.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 989/170/127.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 989/185/141.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 989/187/142.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 989/225/178.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 989/226/179.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 990/1/1.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 990/3/3.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 990/7/6.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 990/13/11.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 990/91/76.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 990/47/38.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 990/74/62.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 990/87/72.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 990/91/77.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 991/16/17.
  - » VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. *VGM Defter*. No. 991/60/77.
  - » Zholdoshbek Kyzy, Shirin. "el-Mevâhibu'l-Ledunniyye" İsimli Eseri Işığında Kastallânî'nin Peygamber Tasavvuru. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

EK: TABLO-1

Tablo-1: Osmanlı Döneminde Makedonya Vakfiyelerinde Hz. Muhammed'i ve konumunu tavsif eden ifade formları				
İfade	Vakıf	Yer	Yıl Hicri/miladi	Kaynak VGMA, VGM Defter
Muhammed Muştafâ	Yahya Paşa b. Abdulhay	Usküp	912/1506	629/415/332
	Kaçanikli Mehmed Paşa	Usküp	1017/1608	633/21/11
	Edhem Efendi b. Halil	Usküp	1273/1857	582-2/503/376
	Belkis Hanım bt. Mahmud Pertevpaşa	Usküp	1328/1910	990/74/62
	Şerif Ahmed Bey bin Mahmud Paşa	Ohri	1262/1846	581-2/280/282
	Şeyh Mehmed Ef. b. İsmail	Usküp	1233/1818	631/25/10
	Güherçile Emni Ibrahim Bey	Usküp	1231/1816	630/1338/816
Ahmed Müctebâ Muhammed Muştafâ	Şeyh Mehmed Ef. b. İsmail	Usküp	1233/1818	631/25/10
	Derviş Mehmed b. Tahir	Köprülü	1294/1877	688/210/121
Hâtim	Yahya Paşa b. Abdulhay	Usküp	912/1506	629/415/332
	Abdullah Paşa (Silahdar)	Manastır	1194/1780	628/446/232
	Hasan Ağa b. Halil Efendi	Manastır	1174/1861	652-2/615/653
	Derviş Mehmed b. Tahir	Köprülü	1294/1877	688/210/121
Haðret-i rasûlullah	Zeynelabidin Paşa	Ohri	1096	623/330/335
Rasûlullahi'l- 'aẓim	Seyyid Mehmed Nazmi Efendi	Manastır	1278	989/63/51
	Murtaza Ağa bin Edhem	Kumanov a	1301	989/98/72
Meb'ûs kâffeti'l- ümem	Seyyid Mehmed Nazmi Efendi	Manastır	1278	583/146/129
	Murtaza Ağa b. Edhem	Kumanov a	1301	989/98/72
Rasûl-i Rabbî'l- âlemin	Derviş Mehmed b. Tahir	Köprülü	1294	688/210/121
Rasûl-ı rabb-i zû'l-celâl	Süleyman Ağa b. Arslan	Kumanov a	1325	604/185/260
	İlyas Ağa b. İsmail	Kalkandel en	1320	989/226/179
	Cemail Ağa b. Abdulhalim	Kumanov a	1326	991/60/77
	Şakir Ağa b. Arslan	Kumanov a	1322	989/225/178
	Abdullah Ağa b. Mehmed	Kumanov a	1323	990/13/11
	Ali Ağa b. Veysel	Kumanov a	1322	991/16/17
	Ahmed Şerif b. Mahmud Paşa	Manastır	1265	81/2/467/440
Habîb-i ekrem	Şafi'i zade Seyyid Sâdi Efendi	Usküp	1131/1719	989/185/141
	Abdülbaki Efendi	Usküp	1128/1716	988/286/184
	Kaçanikli Mehmed Paşa	Usküp	1017/1608	633/21/11
Habîb-i Hüdâ	Muhyiddin b. Abdulvahhab	Usküp	1001/1592	990/3/3
	Mustafa Nuri Bey b. Osman	Manastır	1086/1675	989/150/114

	Ahmed Şerif b. Mahmud Paşa	Manastır	1265/1849	581-2/467/440
Ol makbül-i dergâh-ı ilâh	Mustafa Nuri Bey b. Osman	Manastır	1086/1675	989/150/114
	Ahmed Şerif b. Mahmud Paşa	Manastır	1265/1849	81/2/467/440
Sultân-ı enbiyâ	Emine Hanım bt. Hacı Ali Bey	Kratova	1326/1908	597/89/59
	Kaçanikli Mehmed Paşa	Usküp	1017/1608	633/21/11
Sultân-ı cumhûr-ı enbiyâ	Belkis Hanım bt. Mahmud Pertevpaşa	Usküp	1328/1910	990/74/62
	Edhem Efendi b. Halil	Usküp	1273/1857	582-2/503/376
Seyyidü'l-enbiyâi ve'r-rûsül	Yahya Paşa b. Abdulhay	Usküp	912/1506	629/415/332
Seyyidü'l-mürselîn	Yahya Paşa b. Abdulhay	Usküp	912/1506	629/415/332
	Abdülbaki Efendi	Usküp	1128/1716	988/286/184
Pişvâ-yı enbiyâ ve mürselîn	Derviş Mehmed b. Tahir	Köprülü	1294/1877	688/210/121
Pişvâ-yı cemâ'at-i enbiyâ	Şerif Ahmed b. Mahmud Paşa	Ohri	1262/1846	81/2/280/282
Şadr-ı saffa-i enbiyâ ve rûsül	Abdullah Paşa	Manastır	1194/1780	628/446/232
	Hasan Ağa b. Halil Efendi	Manastır	1174/1760	652-2/615/653
Güzîn-i enbiyâ	Muhyiddin b. Abdulvahhab	Usküp	1001/1592	990/3/3
Güzide-i enbiyâ	Güherçile Emine İbrahim Bey	Usküp	1231/1816	630/1338/816
Seyyidü'l-mürselîn ve senedü'l-aħîrîn	Kaçanikli Mehmet Paşa	Usküp	1017/1608	633/21/11
'Ünvân-ı menşûr-ı asfiyâ	Şafi'i zade Seyyid Sâdi Efendi	Usküp	1131/1719	989/185/141
	Edhem Efendi b. Halil	Usküp	1273/1857	582-2/503/376
	Belkis Hanım bt. Mahmud Pertevpaşa	Usküp	1328/1910	990/74/62
	Hasan Bey b. Ali Bey	Koçana	1235/1819	989/170/127
	Ali Ağa b. Abdullah	Koçana	1314/1897	989/187/142
	Murtaza Ağa b. Edhem	Kumanova	1301/1884	989/98/72
	Besim Paşa b. Osman Bey	Manastır	1264/1848	987/199/63
	Sabiha Hanım bt. Malik Paşa	Manastır	1319/1901	990/7/6
	Yusuf Agâh Efendi	Ohri	1262/1846	581-1/280/281
Muktedâ-yı asfiyâ	Şerif Ahmed Bey b. Mahmud Paşa	Ohri	1262/1846	581-2/280/282
Fahri-i evliyâ	Hasan Ağa b. Halil Efendi	Manastır	1174/1760	652-2/615/653
	Abdullah Paşa	Manastır	1194/1780	628/446/232
Reh-nümâ-yı evliyâ	Muhyiddin b. Abdulvahhab	Usküp	1001/1592	990/3/3
Hayr-ü'l-beşer	Hasan Tahsin Efendi b. Mehmed Efendi	Ustrumca	1313/1896	990/94/80
Hayr-i halkihî Muhammed	Ayşe Hatun bt. Emrullah	Manastır	1251/1835	581-1/987/159/169

Hayri'l-beriyât	Zeynel Ağa b. Behram	Debre	1329/1911	600/262/328
	Abdurrahman b. Hüseyin	Debre	1314/1897	989/167/126
	Hatib Ağa b. İbrahim	Debre	1329/1911	604/145/196
	Abdal b. Basri	Debre	1330/1912	604/146/197
	Hayreddin b. Abdurrahman	Debre	1314/1896	605/137/194
	Murad Ağa b. Yusuf	Debre	1313/1896	990/47/38
	Selim b. Abdullah	Debre	1330/1912	604/149/202
	Receb Ağa b. Mehmed Sadık	Debre	1272/1856	582-2/373/280
	İsmail b. Talib	Debre	1322/1904	991/16/16
	Mehmed Ağa b. Hasan	Doyran	1330/1912	991/24/26
	Hurşid Ağa b. Ferhad	Doyran	1305/1888	989/43/35
	Cemal Ağa b. Osman	Doyran	1330/1912	601/157/204
	Hasan Rıza Efendi b. Numan	Eğri palanka	1311/1894	989/141/106
	Emin Ağa b. Seyfullah	Kalkandelen	1318/1900	990/156/154
	Süleyman b. Faris	Kalkandelen	1317/1900	990/91/76
	Kâmil b. Zeynel	Kalkandelen	1302/1885	988/278/177
	Rıfat b. Bayram	Kalkandelen	1316/1899	990/73/61
	Seydi Ağa b. Emin	Kalkandelen	1322/1904	989/230/183
	Mahmud Efendi b. Yusuf	Köprülü	1325/1907	990/1/1
	Şaban Ağa b. Kadri Ağa	Köprülü	1324/1907	990/91/77
	Nazife Hanım bt. Mahmud	Kratova	1277/1860	990/81/67
	Ali Ağa b. Veysel	Kumanova	1322/1904	991/16/17
	Maksud Bey b. Süleyman	Manastır	1312/1894	989/95/71
	Eyyüb Sabri Bey b. Sadık Ağa	Ohri	1328/1910	604/194/277
Tahir b. İbrahim	Ohri	1291/1875	988/188/ 92	
Hüseyin b. Mustafa Vakfı	Ohri	1255/1840	581-1/51/55	
Sultan-ı serbülend	Mustafa Nuri Bey b. Osman	Manastır	1086/1675	989/150/114
Seyyid-i veled-i Adem	Kaçanikli Mehmed Paşa	Üsküp	1017/1608	633/21/11
Seyyidina Muhammed	Muhyiddin b. Abdulvahhab	Üsküp	1001/1592	929/3/3
	Nuh Efendi b. Ali Efendi	Kalkandelen	1219/1805	629/736/489
	Mehmed Efendi b. Mustafa	Köprülü	1163/1750	987/257/89
	Hasan Tahsin b. Mehmed	Ustrumca	1313/1896	990/94/80
Efdal-ı efrâd-ı beşer	Abdullah Paşa	Manastır	1194/1780	628/446/232
	Hasan Ağa b. Halil Efendi	Manastır	1174/1760	652-2/615/653
	Derviş Mehmed b. Tahir	Köprülü	1294/1877	688/210/121
vücüd-i hestî	Mustafa Nuri Bey b. Osman	Manastır	1086/1675	989/150/114
eşref-i mevcüdât	Ahmed Şerif b. Mahmud Paşa	Manastır	1265/1849	581-2/467/440
mişbâh-ı	Muhyiddin b. Abdulvahhab	Üsküp	1001/1592	929/3/3

bezmgâh-ı vüçüd	Güherçile Emini İbrahim Bey	Usküp	1231/1816	630/1338/816
	Veliyyüddin Bey b. Ahmed	İştîp	1291/1874	988/259/162/1
	Hasan Bey b. Ali Bey	Koçana	1235/1819	989/170/127
Dürüd-ı 'amîmi'l-vürüd	Muhyiddin b. Abdulvahhab	Usküp	1001/1592	929/3/3
	Şeyh Mehmed Ef. b. İsmail	Usküp	1233/1818	631/25/10
Sa'ât-i medâric-i levlâke levlâke	Ahmed Şerif b. Mahmud Paşa	Manastır	1265/1849	581-2/467/440
Vüçüd-ı şerîfi sebeb-i tîcâd-ı kevn ü mekân ve bâ'is-i hilkat-i ins ü cân oldu	Belkis Hanım bt. Mahmud Pertevpaşa	Usküp	1328/1910	990/74/62
	Edhem Efendi b. Halil	Usküp	1273/1857	582-2/503/376
Şadr-ı 'âlem	Kaçanikli Mehmed Paşa	Usküp	1017/1608	633/21/11
Nokta-i vüçüd-i pür cüdi bâ'is-i câd ve levh-i kalem ve mûcib-i tekvîn-i sehayif-i 'âlemdir	Abdulbaki Efendi	Usküp	1128/1716	988/286/184
Hađret-i seyidü'l-kevineyn	Şeyh Mehmed Ef. b. İsmail	Usküp	1233/1818	631/25/10
	Mustafa Nuri Bey b. Osman	Manastır	1086/1675	989/150/114
Seyid-i kâinât	Ahmed Şerif b. Mahmud Paşa	Manastır	1265/1849	581-2/467/440
	Ali Ağa bin Abdullah	Manastır	1285/1771	652/127/254
Sürür-ı kâinât	Hasan Bey b. Ali Bey	Koçana	1235/1819	989/170/127
Mažhar-ı feyz-i ģakâyık	Belkis Hanım bt. Mahmud Pertevpaşa	Usküp	1328/1910	990/74/62
	Edhem Efendi b. Halil	Usküp	1273/1857	582-2/503/376
	Hasan Bey b. Ali Bey	Koçana	1235/1819	989/170/127
	Ali Ağa b. Abdullah	Koçana	1314/1897	989/187/142
	Sabiha Hanım bnt. Malik Paşa	Manastır	1319/1901	990/7/6
	Besim Paşa b. Osman Bey	Manastır	1264/1848	987/199/63
	Yusuf Agâh Efendi	Ohri	1262/1846	581-1/280/281
	İsmail Efendi bin Mehmed	Tikveş	1325/1907	990/87/72
Miftâh-ı dekâyık	Muhyiddin b. Abdulvahhab	Usküp	1001/1592	929/3/3
	Güherçile Emini İbrahim Bey	Usküp	1231/1816	630/1338/816
Miftâh-ı gencine-i sehâ	Hasan Bey b. Ali Bey	Koçana	1235/1819	989/170/127
Mağrem-i ģarem-saraylı ma'allâh	Ahmed Şerif b. Mahmud Paşa	Manastır	1265/1849	581-2/467/440